

УДК 347.254

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-48-2-58-71>

ЖИТЛОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Волкова А.О.

HOUSING POLICY OF THE STATE IN THE CONDITIONS OF WAR AND POST-WAR TRANSFORMATION

Volkova A.O.

Стаття присвячена дослідженню питань сучасного стану житлової політики держави в умовах війни та повоєнної трансформації. Автором робиться акцент на тому, що житлова сфера в Україні вже протягом тривалого часу перебуває у кризовому стані. Аргументовано, що вжиття державою правових та практичних заходів, які є необхідними та відповідають меті ефективного захисту права на житло частково відбулося тільки внаслідок розгортання у 2014 році збройного конфлікту на Сході України, який призвів до масового внутрішнього переміщення громадян України в межах країни. В статті доведено, що повномасштабні воєнні дії ще більше загострили проблематику житлового забезпечення громадян. В надскладних умовах не тільки життєзабезпечення кожного окремого громадянина, а й ефективного функціонування всього державного механізму, війна не повинна призвести до зменшення обсягу захисту прав, визнаних Європейською соціальною хартією, як всередині України, так і за її межами. Наголошено на необхідності реформування житлової політики ґрунтуючись на основних принципах, які закладені в міжнародних актах з питань житлових відносин та найкращих практиках країн Європейського Союзу.

Ключові слова: *житло, житлова політика, збройні конфлікти, війна, повоєнне відновлення.*

Постановка проблеми. Про актуальність та необхідність реформування житлової політики України, ґрунтуючись на основних принципах, які закладені в міжнародних актах з питань житлових відносин та найкращих практиках країн Європейського Союзу, мова йде роками. Постійно відбуваються публічні консультації, обговорення, круглі столи, засідання, куди залучаються представники органів державної влади та місцевого самоврядування, представники громадських та міжнародних організацій, наукової спільноти та експертів з питань житлової політики, судді та юристи з

питань житлового права, громадськість (це і ветерани, і молодь, і внутрішньо переміщені особи, і громадяни, які роками стоять у черзі на отримання житла тощо). На державному рівні прийнято чималу кількість нормативно-правових актів аби забезпечити можливість громадянам реалізувати, гарантоване Конституцією України, своє право на житло. Розробка нового житлового законодавства й досі активно триває: підготовлено рамковий законопроект «Про основні засади житлової політики», триває робота над законопроектом «Про фонд соціально житла». Аби допомогти розробити ефективне житлове законодавство,

яке є одним з маркерів виконання Ukraine Facility, напрацьовувати механізми детінізації ринку оренди, гармонізувати українські політики у сфері житла з європейськими і навчити українців використовувати всі доступні інструменти вирішення їхнього житлового питання, було створено Інститут житла, засновниками якого є Норвезька рада у справах біженців в Україні NRC та Агентство ООН у справах біженців в Україні. В той же час, незважаючи на такий ґрунтовний підхід до напрацювання ефективних механізмів функціонування житлової політики в Україні, питання житлового забезпечення громадян і досі залишаються актуальними та невирішеними.

Ще більшої актуальності та критичності вищезазначені питання набули внаслідок розгортання у 2014 році збройного конфлікту на Сході України, який призвів до масового внутрішнього переміщення громадян України в межах країни, та неготовності держави вирішувати їхні житлові проблеми через відсутність необхідних ресурсів для їх задоволення. Повномасштабні військові дії, починаючи з лютого 2024 року, ще більше загострили проблематику житлового забезпечення громадян. Моніторинг відновлення зруйнованого або пошкодженого житла на рівні громад, оцінка потреб громадян у житлі – це та багато інших викликів наразі потребують свого негайного вирішення на держаному рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загалом проблематиці житлового забезпечення громадян присвячена чимала кількість наукових праць. Разом з тим, питання правового регулювання забезпечення громадян житлом в них розкриваються ще до масового внутрішнього переміщення громадян України у 2014 році. Враховуючи вищезазначене, дослідження до 2014 року, на переконання автора, є застарілими та такими, що потребують вивчення крізь призму

сучасних подій. Повномасштабні воєнні дії активізували публікаційну активність з питань житлового забезпечення громадян та необхідності реформування житлової політики держави. В той же час, вони не мають комплексного характеру. У переважній більшості дані дослідження спрямовані на висвітлення зарубіжного досвіду формування житлових систем чи практики забезпечення громадян соціальним житлом. У зв'язку з вищевикладеним, дане дослідження є актуальним та потребує свого продовження в подальших наукових публікаціях.

У зв'язку з вищевикладеним, **метою даного дослідження** є вивчення сучасного стану житлової політики держави в умовах війни та повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внутрішнє переміщення, що триває в Україні останні десять років, кардинально змінило життя мільйонів людей та зумовило необхідність посилення зобов'язань держави щодо захисту їхніх прав та свобод.

Під час надзвичайних ситуацій, таких як збройні конфлікти, захист громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав має вирішальне значення. Переміщення населення та руйнування соціальної інфраструктури, викликані збройними конфліктами, часто істотно підривають можливості доступу до освіти, роботи, житла, охорони здоров'я або інших послуг, необхідних для підтримки гідного рівня життя та отримання засобів до існування. Нехтування економічними, соціальними та культурними правами під час конфліктів та інших надзвичайних ситуацій може призвести до подальших порушень прав людини і, своєю чергою, до подальших конфліктів [1].

Міжнародні збройні конфлікти регулюються Женевськими конвенціями 1949

року. Це чотири самостійних міжнародних договорів:

1. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (ратифікація 03.07.1954, набрання чинності для України міжнародного договору 03.01.1955) [2];

2. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, з складу збройних сил на морі (ратифікація 03.07.1954, набрання чинності для України міжнародного договору 03.01.1955) [3];

3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (ратифікація 03.07.1954, набрання чинності для України міжнародного договору 03.01.1955) [4];

4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (ратифікація 03.07.1954, набрання чинності для України міжнародного договору 03.01.1955) [5].

Ухвалення вищезазначених конвенцій відбулося 12 серпня 1949 року в Женеві (Швейцарія) на Дипломатичній конференції за участі представників понад 60 держав світу. Сьогодні у Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 року приймають участь усі держави світу, а самі Конвенції з Додатковими протоколами до них є фундаментом міжнародного гуманітарного права.

Заперечення, ігнорування фундаментальних норм, проголошених у цих конвенціях, ставить державу поза межею цивілізованого співтовариства, а дії індивіда кваліфікує як воєнні злочини поряд із агресією, геноцидом і злочинами проти людяності, які вважаються міжнародними злочинами і підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду.

Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року діють разом із трьома Додатковими протоколами:

1. Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. [6];

2. Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 р. [7];

3. Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) [8].

Кожен Додатковий протокол – самостійний міжнародний договір, який передбачає окрему процедуру приєднання до нього держави-учасниці Женевських конвенцій. Ступінь участі держав у Додаткових протоколах є нижчим, ніж у Женевських конвенціях 1949 року.

Міжнародне гуманітарне право застосовується в разі збройного конфлікту та створено державами саме для того, щоб накласти певні рамки на насильство під час війни, обмежити страждання, захистити жертв війни [9].

У зв'язку з вищевикладеним, Україна, ратифікувавши Женевські конвенції та Додаткові протоколи має юридичні зобов'язання за даними документами не лише як «Висока Договірна сторона», але й як суб'єкт звичаєвого міжнародного права. Оскільки, у ситуаціях збройного конфлікту застосовуються як міжнародне право прав людини, так і міжнародне гуманітарне право. Сьогодні в надскладних умовах не тільки життєзабезпечення кожного окремого громадянина, а й ефективного функціонування всього державного механізму, війна не повинна призвести до

зменшення обсягу захисту прав, визнаних Європейською соціальною хартією, як всередині України, так і за її межами. Одним із таких прав є, закріплене Європейською соціальною хартією, право на житло.

Необхідність реформування державної житлової політики, кризовий стан житлової сфери, потреба у житлі, необхідність запровадження прозорого ринку оренди, низький рівень доступності житла, недофінансування житлових програм – це та багато інших викликів вже протягом багатьох років знаходяться у полі зору як науковців, так і широкого кола практиків у всіх сферах людської діяльності. Адже рівень житлового забезпечення в країні є показником рівня якості життя в ній.

З метою забезпечення ефективного здійснення права на житло Сторони Європейської соціальної хартії зобов'язуються вживати заходів, спрямованих на:

1. Сприяння доступові до житла належного рівня;
2. Запобігання бездомності та її скорочення з метою її поступової ліквідації;
3. Встановлення на житло цін, доступних для малозабезпечених осіб [10].

Відповідно до практики Європейського комітету з соціальних прав ефективно здійснення права на житло вимагає позитивного втручання з боку держави: держава повинна вживати правових та практичних заходів, які є необхідними та відповідають меті ефективного захисту права. Як зазначено в рішенні в справі асоціації «Аутизм-Європа», вжиті заходи повинні відповідати таким трьом критеріям: (1) розумні строки, (2) вимірюваний прогрес і (3) фінансування, відповідне максимальному використанню наявних ресурсів. Під час війни права, гарантовані статтею 31 Європейської соціальної хартії, стають дедалі важливішими для їхніх отримувачів [11].

Соціальний контракт між державою та суспільством, за якого держава бере на себе зобов'язання створити такі умови, за яких кожний громадянин мав би змогу мати адекватне, якісне, комфортне та найголовніше доступне житло, вже давно став частиною житлової політики багатьох розвинених країн світу. Статтею 47 Конституції України гарантовано право кожного на житло [12]. Саме на державу покладається обов'язок створити умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Разом з тим, кризовий стан житлової сфери та взагалі житлової політики держави України, зумовлює необхідність перегляду усього комплексу правового регулювання забезпечення громадян житлом. На переконання автора вжиття державою правових та практичних заходів, які є необхідними та відповідають меті ефективного захисту права на житло, частково відбулося тільки внаслідок розгортання у 2014 році збройного конфлікту на Сході України, який призвів до масового внутрішнього переміщення громадян України в межах країни.

Жодна європейська країна не має стільки викликів у сфері житлового забезпечення, скільки наразі має держава Україна. Ефективне реагування на ці виклики основне завдання нашої держави. Фокус держави повинен бути направлений на створення нових доктринальних підходів до забезпечення громадян житлом, заснованих на міжнародних стандартах прав людини та з урахуванням найкращих та науково обґрунтованих практик і досвіду держав Європи. Про це неодноразово зазначають експертні кола.

Пан Мачей Янчак, Голова Офісу Ради Європи в Україні, під час виїзного засідання Робочої групи щодо удосконалення основних засад житлової політики (проведено 23-24

листопада 20223 року Проектом Ради Європи «Сприяння розробці житлових рішень для осіб, постраждалих від війни в Україні» спільно з Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України), зазначив, що триваюча відсутність безпеки в поєднанні з руйнуванням будинків та інфраструктури може призвести до того, що люди залишатимуться переміщеними протягом тривалого часу [13]. Потрібно чітко усвідомлювати, що реалізація права на доступне житло тісно пов'язане із здійсненням інших прав людини, такими як право на свободу пересування та вибір місця проживання, право на захист від втручання в приватне життя та житло, право на освіту тощо. Наявність ефективних механізмів реалізації державної житлової політики є запорукою вирішення ряду соціальних та економічних проблем громадян.

Станом на 22 жовтня 2024 року в Україні офіційно зареєстровано 4 646 735 внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО, з яких 59,9% – це жінки (2 782 325), 40,1% – чоловіки (1 864 410 осіб). Серед внутрішніх переселенців близько 906 тисяч дітей [14]. Найбільше ВПО мешкає в Дніпропетровській (479 000 осіб, або 14% від загальної фактичної чисельності ВПО) та Харківській (414 000, 12%) областях на сході України, тоді як столиця, м. Київ (343 000, 10%), і Київська область (268 000, 8%) посідають, відповідно, третє і четверте місця за чисельністю прийнятих ВПО [15].

Масштабні руйнування чи пошкодження, в тому числі цивільних житлових будинків, та як наслідок, втрата чи пошкодження житла значної частини населення є характерною рисою будь-якої війни. З цими викликами Україна зіткнулася ще у 2014 році. Повномасштабна війна ще більше загострила проблематику житлового забезпечення громадян. Моніторинг відновлення зруйнованого або пошкодженого житла на рівні громад, оцінка потреб

громадян у житлі – це та багато інших викликів наразі потребують свого негайного вирішення на державному рівні.

Ще до повномасштабних воєнних дій однією із проблем, про яку неодноразово зазначав автор, була відсутність на державному рівні офіційної інформації щодо потреб ВПО у житлі. Сьогодні дане питання потребує комплексного вирішення. Адже не усі громадяни набули статусу ВПО та є такими, що потребують житла. Потрібно також враховувати потребу у житлі громадян, житло яких було зруйновано або потребує ремонту.

Суми збитків, завдані внаслідок військових дій житловому фонду та інфраструктурі України вражають своїми цифрами. Так, станом на січень 2024 року, за оцінкою Інституту Київської школи економіки (далі – KSE Institute) загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, зросла до майже 155 млрд. доларів. Житловий фонд за сумою збитків залишається на першому місці. Внаслідок бойових дій та регулярних обстрілів щодня збільшується кількість пошкоджених та зруйнованих житлових будинків: станом на січень 2024 року таких понад 250 тис. будівель. З них – 222 тис. приватних будинків, понад 27 тис. – багатоквартирних та 526 гуртожитків. Прямі збитки від руйнувань цих об'єктів оцінюються у 58,9 млрд. доларів. У порівнянні зі звітом на кінець 2023 року ця сума збільшилася на 4.8 млрд. доларів. Окрім іншого, збільшення викликане переходом на інше джерело інформації для деяких областей (Реєстр пошкодженого та знищеного майна). Серед регіонів, де зафіксовано найбільше зруйнованих житлових будівель, – Донецька, Київська, Луганська, Харківська, Чернігівська та Херсонська [16].

Зважаючи на те, що кількість зруйнованого чи пошкодженого житла збільшується кожного дня, вести точний

підрахунок такого житла наразі доволі важко. У червні 2022 року Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України ухвалило наказ про розробку системи моніторингу пошкоджень і руйнувань, яка повинна включати інформацію про житлові та громадські споруди.

Щодо законодавчих ініціатив спрямованих на вирішення проблем житлового забезпечення громадян, то потрібно зазначити, що у 2022 році Національна рада з відновлення України від наслідків війни, яка є консультативно-дорадчим органом при Президентові України, відповідно до Указу Президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022 розробила проект Плану відновлення України (далі – План) [17]. Горизонт Плану – 2032 рік, вартість його втілення оцінювалась у 750 млрд. доларів.

Планом передбачено, що відновлення українських міст та сіл після війни – це комплексний процес, який має забезпечити модернізацію та подальший розвиток на десятиліття вперед. Нові виклики, пов'язані з війною, – забезпечення збалансованого розселення переселенців, релокація підприємств та бізнесу по всіх регіонах країни, створення соціально орієнтованого бізнес-середовища як передумови розвитку економічного простору громад – мають поєднуватися з впровадженням найкращих, найсучасніших світових підходів і практик містобудування та архітектури та Цілей Сталого Розвитку ООН. Людиноцентризм, раціональне просторове планування, забезпечення балансу розселення та робочих місць, стала міська мобільність, інклюзивність, енергоефективність, екологічність та чимало інших сучасних тенденцій розвитку населених пунктів мають стати дороговказами великого відновлення.

Серед основних принципів, на яких ґрунтується даний План виділяють:

- негайний початок і поступовий розвиток;
- нарощування справедливого добробуту;
- інтеграція в ЄС;
- відбудова кращого, ніж було (Build Back Better), в національному та регіональному масштабах;
- стимулювання приватних інвестицій [17].

План складається з 23 частин, які були напрацьовані відповідними робочими групами. Одна з таких частин має назву «Будівництво, містобудування, модернізація міст та регіонів України» та координується Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України. Не зважаючи на вкрай критичний стаж житлової сфери, житло як категорія не було винесено у назву вищезазначеної частини Плану, що викликає у автора певне занепокоєння. Адже забезпечення громадян житлом в умовах війни та повоєнного відновлення потребує окремого блоку та розроблення відповідної концепції.

Вищезазначена частина Плану включає в себе: вступну частину (загальне бачення, ключові принципи, загальна аналітика) та чотири розділи (кожний розділ висвітлює від чотирьох до шести проблем): 1) відновлення та стимулювання розвитку регіонів; 2) регулювання у будівництві; 3) житло, енергоефективність, цивільний захист; 4) інфраструктура систем життєзабезпечення. Для вирішення кожної з проблем встановлено мету, якій відповідають цілі для трьох часових проміжків: один, три та десять років з визначеними заходами і вимірюваними показниками досягнення.

Розділом «Житло, енергоефективність, цивільний захист» окреслено шість проблем, але автором було сконцентровано увагу лише на перші трьох, які складають предмет даного дослідження. Зокрема: 1) зруйноване

та пошкоджене житло; 2) у частини людей немає житла та ресурсів для його забезпечення; 3) неефективне утримання та обслуговування багатоквартирних будинків.

Загалом вищезазначений розділ, в частині окреслених проблем, висвітлює чималу кількість питань, які потребують свого вирішення. Разом з тим, чимала їх кількість існувала й до розробки Плану та про них неодноразово наголошувалося в експертних колах. Проаналізувавши вищезазначені проблеми потрібно зазначити наступне:

– метою розв'язання проблеми зруйнованого та пошкодженого житла є його відновлення або компенсація у разі недоцільності відновлення. На переконання автора реалізація даної проблеми буде ускладнюватися відсутністю фінансування. Особливо в умовах значних обсягів зруйнованого та пошкодженого житла. До формування та реалізації житлової політики сьогодні залучені декілька Міністерств, що може призвести до фрагментарності житлової політики. Крім того, не у всіх містах, де зруйновано та пошкоджено житло його можна відновити.

– Мета Плану полягає у забезпеченні житлом ВПО та осіб, в яких було пошкоджене житло. Залишаючи поза увагою людей, які не мали житла та ресурсів для його забезпечення.

– Завданням Плану на 2022 рік було визначити потреби в обсягах житла для тимчасового проживання ВПО і людей, чиє житло було пошкоджене. Але наразі ці дані відсутні.

– Також Планом була зафіксована потреба в розвитку неприбуткового житла, шляхом створення стабільних та життєздатних неприбуткових муніципальних житлових фондів та/або муніципальних житлових підприємств у міських громадах України з ефективними та стійкими

економічними бюджетами. Разом з тим жодним чином не передбачено чітких кроків до втілення даної ідеї у життя.

– Відсутня пріоритезація відновлення пошкоджених об'єктів інфраструктури та житлового фонду.

В умовах скорочення надходжень до державного бюджету та абсолютною непередбаченістю строків закінчення військових дій, практична реалізація заходів Плану стоїть особливо гостро. Наразі має місце ситуація, що більша частина населення країни стає дедалі більше вразливою, а ресурси, в тому числі фінансові, які б дозволили людям «виживати» без сторонньої допомоги поступово вичерпуються. Загалом серед ВПО, які були працевлаштовані до війни, 60% втратили роботу з моменту переміщення (з лютого 2022 року) [18].

Вважаємо, що житлова політика в умовах війни та повоєнної трансформації повинна передбачати впровадження ефективних та дієвих житлових програм. Основна мета, яких повинна бути у максимально швидкому відновленні не тільки житлового фонду, а й інфраструктури у комплексі з вирішенням соціальних, економічних та екологічних проблем.

Повертаючись до питання компенсації за зруйноване житло, потрібно зазначити, що в цьому напрямі зроблено чималу кількість роботи на законодавчому рівні. На сьогоднішній день питання компенсації за зруйноване житло регулюється наступними нормативно-правовими актами: Законом № 2923-ІХ від 23.02.2023 «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний Реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених

збройною агресією Російської Федерації проти України» (далі – Закон № 2923) [19] та постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2023 № 600 «Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна» (далі – Постанова № 600) [20].

Якщо Закон № 2923 визначає загальні правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, з дня введення воєнного стану в Україні, то Постанова № 600 затвердила безпосередньо порядок і алгоритм призначення компенсації.

Постановою Кабінету Міністрів України від 26.03.2022 № 380 «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» [21] (далі – Постанова № 380) запроваджено збір та облік інформації про пошкоджене та знищене внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, нерухоме майно. Також Постановою № 380 затверджено Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації (далі – Порядок № 380) з метою подальшого застосування механізмів для поновлення порушених майнових прав осіб. Постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 № 505 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 і від 26 березня 2022 р. № 380» [22] внесено зміни до Порядку № 380 та передбачено створення Державного Реєстру майна, пошкодженого та знищеного

внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, з метою забезпечення збору, накопичення, обліку, обробки, зберігання та захисту інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно. Постановою Кабінету Міністрів України від 13.06.2023 № 624 затверджено Порядок ведення Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України [23].

Так, станом на 27 вересня 2023 року до Реєстру пошкодженого та знищеного майна внесено інформацію щодо 213 тис. постраждалих об'єктів. Лідерами по кількості внесених об'єктів як є Харківська (26 тис.), Київська (20 тис.) і Донецька області (20 тис.). Найменше заявок подають у Тернопільській, Закарпатській і Чернівецькій областях. За словами Голови комітету з організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування Олени Шуляк кількість заявок, поданих на отримання компенсації постійно зростає. Так, якщо станом на 10 вересня 2023 року українці подали 42 тис. заявок, то на 27 вересня 2023 року – 46 тис. Тобто три тижні кількість заявок збільшилась на майже на 10%. Втім, суттєво пришвидшилися темпи опрацювання заявок комісіями – станом на 27 вересня 2023 року було відпрацьована вже половину поданих заявок – 23 тис. Станом на травень 2024 року до Реєстру пошкодженого та знищеного майна органи місцевого самоврядування внесли більше ніж 330 000 об'єктів нерухомого майна [24].

Як бачимо, незважаючи на те, що бойові дії в Україні й досі тривають, процес відновлення країни вже розпочався.

В контексті даного дослідження не можливо оминати окремі аспекти забезпечення громадян тимчасовим житлом.

У випадках, коли житло зруйновано чи пошкоджено, або коли особи перемістилися з територій активних бойових дій чи окупованих територій, такі особи мають право на тимчасове житло. Але, доводиться констатувати, що до 2022 року такого житла фактично не вистачало самим ВПО. Незважаючи на численні програми фінансування, надання тимчасового та соціального житла, компенсаційні ініціативи уряду щодо пошкодженого та зруйнованого житла, кредитування, вжиті державою заходи та позитивні кроки, всього цього було явно недостатньо для вирішення проблеми, як і виділених коштів, внаслідок великої кількості осіб, які таке житло потребували. На жаль, доводиться констатувати, що Україна не зможе наразі самостійно вирішити це питання без активного залучення міжнародних організацій та міжнародних партнерів як у фінансовому, технічному, так інших аспектах.

Сьогодні мова йде й про те, що потреба у житлі диверсифікувалася. Актуальним стало так зване тимчасове кризове розміщення на період відновлення пошкодженого житла чи пошуку орендованого.

Незважаючи на чисельну кількість викликів, які наразі постали перед державою, позитивна динаміка в частині житлового забезпечення громадян все ж таки відбувається.

Для забезпечення житлом вимушених переселенців активно співпрацю з владою на різних рівнях Фонду державного майна України (далі – ФДМУ). В кожній області Фонд надає перелік об'єктів державної власності, які можуть бути залучені для розміщення ВПО. Наприклад, в Черкаській області розташований 481 об'єкт державної власності. Зокрема, гуртожитки, готелі, спортивні зали тощо, загальною площею 740,8 тис. м². ФДМУ закликає місцеву владу використовувати всі можливості для забезпечення житлом вимушених

переселенців, у тому числі шляхом передачі у комунальну власність об'єктів жилої нерухомості, які наразі залишаються у державній власності та не підлягають приватизації. Серед таких об'єктів є чимало квартир, які можуть бути використані для розміщення вимушених переселенців. Це збільшить можливості місцевої влади для розв'язання житлових проблем переселенців. ФДМУ також співпрацює з благодійними організаціями, які орендують державні об'єкти для розміщення вимушених переселенців. Після закінчення оренди об'єкти повертаються до Фонду вже відремонтованими, а отже – інвестиційно привабливими. [25].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене потрібно зазначити, що проблематика забезпечення державою громадян мінімальними гарантіями дотримання соціально-економічних прав людини стає особливо актуальною в умовах війни та повоєнної трансформації. Право на свободу пересування, на пенсійне та соціальне забезпечення, на працю, на освіту, на достатній життєвий рівень, право на житло, право на рівність і захист від дискримінації та багато інших прав стали критично вразливими. Війна тільки посилила градус навантаження та відповідальності держави перед людьми у вжитті ефективних та дієвих заходів, які є необхідними та відповідають меті ефективного захисту права.

Побудова та впровадження ефективної житлової політики в державі в умовах війни та повоєнної трансформації містить доволі велику кількість викликів, які зумовлюють необхідність вдосконалення не тільки існуючих механізмів їх вирішення, а й розробки нових. Сьогодні вкрай необхідно розробити на законодавчому рівні так званий антикризовий механізм реалізації обов'язку держави по забезпеченню громадян житлом. Нагальною є необхідність проведення

моніторингу наявного житла для тимчасового проживання та визначення кількості громадян, які потребують такого житла. Вважаємо за доцільне розробити та запровадити єдину онлайн платформу щодо наявності вільного та доступного житла для громадян, які його потребують та мають на нього право. З огляду на розроблені механізми компенсації за зруйновані чи пошкоджені будинки терміново необхідно опрацювати можливі варіанти та механізми залучення фінансової підтримки міжнародних донорів та організацій. Зважаючи на велику кількість пошкодженого житла, для прискорення процесів оцінки пріоритетності будівель, які потребують відбудови, необхідним є залучення громадських та/або міжнародних організацій.

Моніторинг відновлення зруйнованого або пошкодженого житла на рівні громад, полегшення доступу до житлових рішень на місцевому рівні шляхом здійснення оцінки потреб – це та багато інших завдань повинні бути вирішені на державному рівні. Коло питань, які є предметом даного наукового дослідження важко висвітлити в рамках однієї наукової роботи. У зв'язку з цим, наукові напрацювання буде продовжено в рамках інших наукових досліджень.

Література:

1. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ESCR/E-2015-59.pdf#:~:text=During%20emergency%20situations%2C%20such%20as%20armed%20conflicts%2C%20the,health%20care%20or%20other%20services%20necessary%20for%20livelihood> (дата звернення 10.10.2024).

2. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12.08.1949. Офіційний вісник України. 2010. № 62. Ст. 2180.

3. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12.08.1949. Офіційний вісник України. 2010. № 62. Ст. 2181.

4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12.08.1949. Офіційний вісник України. 2010. № 62. Ст. 2179.

5. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12.08.1949. Офіційний вісник України. 2013. № 27. Ст. 942.

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: Протокол Організації Об'єднаних Націй від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_199 (дата звернення 10.10.2024).

7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 р.: Протокол Організації Об'єднаних Націй від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_200 (дата звернення 10.10.2024).

8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III): Протокол Організації Об'єднаних Націй від 08.12.2005. Офіційний вісник України. 2010. № 55. Ст. 2964.

9. Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року. Офіційний веб-портал Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku> (дата звернення 10.10.2024).

10. Європейська соціальна хартія: Хартія Ради Європи від 03.05.1996. Офіційний вісник України. 2006. № 40. Ст. 2660.

11. Смуш-Кулеша М., Федорова А., Мойса Б. Соціальні права в Україні під час війни. Звіт про оцінку потреб. Рада Європи. 2022. С. 9.

12. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

13. Рада Європи продовжує підтримувати Україну в розробці нових житлових рішень для осіб, постраждалих від війни. Офіційний веб-портал Офісу Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/the-council-of-europe-continues-supporting-ukraine-in-the-development-of-new-housing-solutions-for-war-affected-people> (дата звернення 10.10.2024).

14. Скільки в Україні переселенців і де найбільше ВПО: статистика за областями. Укрінформ. 2024. 22 жовт. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-ukrayini-pereselentsiv-i-de-naybilshe-1729603384.html> (дата звернення 25.10.2024).

15. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні опитування загального населення. Раунд 16. Квітень 2024. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-naselennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo> (дата звернення 25.10.2024).

16. Загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, зросла до майже \$155 млрд — оцінка KSE Institute станом на січень 2024 року. Офіційний веб-портал Kyiv School of Economics. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zroslo-do-mayzhe-155-mldr-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/> (дата звернення 04.10.2024).

17. План відновлення України. Офіційний веб-портал Відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення 10.10.2024).

18. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 8. 23 серпня 2022 року. URL: <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-8-17-23> (дата звернення 10.10.2024).

19. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного

внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 № 2923-ІХ. Офіційний вісник України. 2023. № 33. Ст. 1751.

20. Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна: Закон України від 30.05.2023 № № 600. Офіційний вісник України. 2023. № 60. Ст. 3382.

21. Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: постанова Кабінету Міністрів України від 26.03.2022 № 380. Офіційний вісник України. 2022. № 8. Ст. 1539.

22. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 і від 26 березня 2022 р. № 380: постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 № 505. Офіційний вісник України. 2022. № 39. Ст. 2089.

23. Деякі питання забезпечення функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2023 № 624. Офіційний вісник України. 2023. № 61. Ст. 3437.

24. У Реєстрі пошкодженого та знищеного майна вже більше ніж 330 000 об'єктів нерухомості. Вікно відновлення. URL: <https://recovery.win/novynu/u-reyestri-poshkodzenogo-ta-znyshhenogo-majna-vzhe-bilshe-nizh-330-000-obyektiv-neruhomosti> (дата звернення 10.09.2024).

25. Фонд державного майна надає дієві інструменти для забезпечення житлом вимушених переселенців. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/fond-derzhavnoho-maina-nadaie-diievi-instrumenty-dlia-zabezpechennia-zhytлом-vymushenykh-pereselentsiv#:~:text=%D0%A4%D0%BE%D0%BD%D0%B4%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%B0%>

D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE,%D0%92%D0%9F%D0%9E%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%E2%80%9D%20%D0%B2%20%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96. (дата звернення 10.09.2024).

References:

1. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ESCR/E-2015-59.pdf#:~:text=During%20emergency%20situations%2C%20such%20as%20armed%20conflicts%2C%20the,health%20care%20or%20other%20services%20necessary%20for%20livelihood> (дата звернення 10.10.2024) [Switzerland].
2. Konvenciya pro polipshennya doli poraneny`x i xvory`x u diyuchy`x armiyax: Konvenciya Organizaciyi Ob'yednany`x Nacij vid 12.08.1949. *Oficijny`j visny`k Ukrainy`*. 2010. № 62. St. 2180.
3. Konvenciya pro polipshennya doli poraneny`x, xvory`x ta osib, yaki zaznaly` korabel`noyi avariyi, zi skladu zbrojny`x sy`l na mori: Konvenciya Organizaciyi Ob'yednany`x Nacij vid 12.08.1949. *Oficijny`j visny`k Ukrainy`*. 2010. № 62. St. 2181.
4. Zhenevs`ka konvenciya pro povodzhennya z vijs`kovopoloneny`my`: Konvenciya Organizaciyi Ob'yednany`x Nacij vid 12.08.1949. *Oficijny`j visny`k Ukrainy`*. 2010. № 62. St. 2179.
5. Zhenevs`ka konvenciya pro zaxy`st cy`vil`nogo naseleennya pid chas vijny`: Konvenciya Organizaciyi Ob'yednany`x Nacij vid 12.08.1949. *Oficijny`j visny`k Ukrainy`*. 2013. № 27. St. 942.
6. Dodatkovy`j protokol do Zhenevs`ky`x konvencij vid 12 serpnja 1949 roku, shho stosuyet`sia zaxy`stu zhertv mizhnarodny`x zbrojny`x konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnja 1977 roku: Protokol Organizaciyi Ob'yednany`x Nacij vid 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_199 (дата звернення: 10.10.2024) [in Ukrainian].
7. Dodatkovy`j protokol do Zhenevs`ky`x konvencij vid 12 serpnja 1949 r., shho stosuyet`sia zaxy`stu zhertv zbrojny`x konfliktiv nemizhnarodnogo karakteru (Protokol II), vid 8 chervnja 1977 r.: Protokol Organizaciyi Ob'yednany`x Nacij vid 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_200 (дата звернення: 10.10.2024) [in Ukrainian].
8. Dodatkovy`j protokol do Zhenevs`ky`x konvencij vid 12 serpnja 1949 roku, shho stosuyet`sia pry`jnyattya dodatkovoyi vidmitnoyi emblemuy` (Protokol III): Protokol Organizaciyi Ob'yednany`x Nacij vid 08.12.2005. *Oficijny`j visny`k Ukrainy`*. 2010. № 55. St. 2964.
9. Zhenevs`ki konvenciyi pro zaxy`st zhertv vijny` 1949 roku. *Oficijny`j veb-portal Upovnovazhenogo Verxovnoyi Rady` Ukrainy` z prav lyudy`ny`*. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku> (дата звернення: 10.10.2024) [in Ukrainian].
10. Yevropejs`ka social`na xartiya: Xartiya Rady` Yevropy` vid 03.05.1996. *Oficijny`j visny`k Ukrainy`*. 2006. № 40. St. 2660.
11. Smush-Kulesha M., Fedorova A., Mojsa B. (2022) *Social`ni prava v Ukraini pid chas vijny`*. *Zvit pro ocinku potreb. Rada Yevropy`* [Social rights in Ukraine during the war. Needs Assessment Report. Council of Europe]. P. 9 [in Ukrainian].
12. Konstytuciya Ukrainy`: Zakon Ukrainy` vid 28.06.1996 r. # 254k/96-VR. *Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrainy`*. 1996. № 30. St. 141.
13. Rada Yevropy` prodovzhuye pidtry`muvaty` Ukrainu v rozrobci novy`x zhy`tlovy`x rishen` dlya osib, postrazhdaly`x vid vijny`. *Oficijny`j veb-portal Ofisu Rady` Yevropy` v Ukraini*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/the-council-of-europe-continues-supporting-ukraine-in-the-development-of-new-housing-solutions-for-war-affected-people> (дата звернення: 10.10.2024) [in Ukrainian].
14. Skil`ky` v Ukraini pereselenciv i de najbil`she VPO: staty`sty`ka za oblastiamy`. Ukrinform. 2024. 22 zhovt. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-ukrayini-pereselentsiv-i-de-naybilshe-1729603384.html> (дата звернення: 25.10.2024) [in Ukrainian].
15. Zvit pro vnutrishnye peremishhennya naseleennya v Ukraini opy`tuvannya zagal`nogo naseleennya. Raund 16. Kviten` 2024. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-naseleennya-v-ukraini>

opituvannya-zagalnogo (data zvernennya: 25.10.2024) [in Ukrainian].

16. Zagal'na suma zby'tkiv, zavdana infrastrukturi Ukrayiny', zrosla do majzhe \$155 mlrd — ocinka KSE Institute stanom na sichen` 2024 roku. Oficijny`j veb-portal Kyiv School of Economics. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zrosla-do-majzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/> (data zvernennya: 04.10.2024) [in Ukrainian].

17. Plan vidnovlennya Ukrayiny`. Oficijny`j veb-portal Vidnovlennya Ukrayiny`. URL: <https://recovery.gov.ua/> (data zvernennya: 10.10.2024) [in Ukrainian].

18. Zvit pro vnutrishnye peremishhennya v Ukrayini. Opy'tuvannya zagal'nogo naselennya. Raund 8. 23 serpnja 2022 roku. URL: <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-8-17-23> (data zvernennya: 10.10.2024) [in Ukrainian].

19. Pro kompensaciyu za poshkodzhennya ta zny'shhennya okremy`x kategorij ob'yektiv neruxomogo majna vnaslidok bojovy`x dij, terory`sty`chny`x aktiv, dy`versij, spry`chy`neny`x zbrojnoyu agresiyeyu Rosijs`koyi Federaciji proty` Ukrayiny`, ta Derzhavny`j reyestr majna, poshkodzenogo ta zny`shhenogo vnaslidok bojovy`x dij, terory`sty`chny`x aktiv, dy`versij, spry`chy`neny`x zbrojnoyu agresiyeyu Rosijs`koyi Federaciji proty` Ukrayiny`: Zakon Ukrayiny` vid 23.02.2023 № 2923-IX. Oficijny`j visny`k Ukrayiny`. 2023. № 33. St. 1751.

20. Pro zatverdzhennya Poryadku nadannya kompensaciyi za zny`shheni ob'yekty` neruxomogo majna: Zakon Ukrayiny` vid 30.05.2023 № 600. Oficijny`j visny`k Ukrayiny`. 2023. № 60. St. 3382.

21. Pro zbir, obrobku ta oblik informaciyi pro poshkodzhene ta zny`shhene neruxome majno vnaslidok bojovy`x dij, terory`sty`chny`x aktiv, dy`versij, spry`chy`neny`x zbrojnoyu agresiyeyu Rosijs`koyi Federaciji proty` Ukrayiny`: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 26.03.2022 № 380. Oficijny`j visny`k Ukrayiny`. 20022. № 8. St. 1539.

22. Pro vnesennya zmin do postanov Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 20 bereznja 2022 r. # 326 i vid 26 bereznja 2022 r. № 380: postanova Kabinetu

Ministriv Ukrayiny` vid 29.04.2022 # 505. Oficijny`j visny`k Ukrayiny`. 2022. № 39. St. 2089.

23. Deyaki py`tannya zabezpechennya funkcionuvannya Derzhavnogo reyestru majna, poshkodzenogo ta zny`shhenogo vnaslidok bojovy`x dij, terory`sty`chny`x aktiv, dy`versij, spry`chy`neny`x zbrojnoyu agresiyeyu Rosijs`koyi Federaciji proty` Ukrayiny` postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 13.06.2023 № 624. Oficijny`j visny`k Ukrayiny`. 20023. № 61. St. 3437.

24. U Reyestri poshkodzenogo ta zny`shhenogo majna vzhe bil'she nizh 330 000 ob'yektiv neruxomosti. Vikno vidnovlennya. URL: <https://recovery.win/novyny/u-reyestri-poshkodzenogo-ta-znyshhenogo-majna-vzhe-bilshe-nizh-330-000-obyektiv-neruhomosti> (data zvernennya: 10.09.2024) [in Ukrainian].

25. Fond derzhavnogo majna nadaye diyevi instrumenty` dlya zabezpechennya zhy'tlom vy`musheny`x pereselenciv. Yedy`ny`j veb-portal organiv vy`konavchoyi vlady` Ukrayiny`. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/fond-derzhavnoho-maina-nadaie-diievi-instrumenty-dlia-zabezpechennia-zhytlo-vymushenykh-pereselentsiv#:~:text=%D0%A4%D0%BE%D0%BD%D0%B4%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE,%D0%92%D0%9F%D0%9E%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%E2%80%9D%20%D0%B2%20%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96>. (data zvernennya: 10.09.2024) [in Ukrainian].

Volkova A.O. Housing policy of the state in the conditions of war and post-war transformation. – Article.

The article is devoted to the study of the current state of the housing policy of the state in the conditions of war and post-war transformation. The author emphasizes that the housing sector in Ukraine has been in a state of crisis for a long time. It is argued that the adoption of legal and practical measures by the state, which are necessary and meet the goal of

effective protection of the right to housing, partially occurred only as a result of the outbreak of the armed conflict in the East of Ukraine in 2014, which led to the mass internal displacement of Ukrainian citizens within the country. The article proved that full-scale military actions exacerbated the problem of providing housing for citizens even more. In extremely difficult conditions not only for the livelihood of each individual citizen, but also for the effective functioning of the entire state mechanism, the war should not lead to a reduction in the scope of protection of rights recognized by the European Social Charter, both inside Ukraine and outside of Ukraine. The need to reform the housing policy based on the main principles laid down in international acts on housing

relations and best practices of the European Union countries is emphasized.

Keywords: *housing, housing policy, armed conflicts, war, post-war reconstruction.*

Авторська довідка:

Волкова Анастасія Олександрівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу економіко-правових проблем містознавства Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України», телефон: +30806641306634, E-mail: volkova.anastasiiia1710@gmail.com.

Стаття надійшла до редакції: 01.11.2024 р.